

A Study of Sub-Worlds in Abdul Rahman Munif's Novel *Al-Nahayat*

Original Article

Received: 2025/05/18

Accepted: 2025/09/17

Mahdi Torkshavand^{1*}

1. Department of the History of Civilization of Islamic Nations, Faculty of Humanities, Seyyed Jamaluddin Asadabadi University, Hamadan, Iran.

Extended Abstract

Statement of the Problem and Objective: When a textual world is formed and expanded, countless other worlds may emerge based on the original text, which occupy what Paul Werth describes as the third layer of text world. Werth refers to this type of world as a “sub-inclusive world,” whereas Joanna Gavins refers to them as “possible world” in order to avoid the misconception of such worlds being secondary. A “possible world” denotes transitioning from one world to another, resulting in the creation of a new world either through changes in focus or aspects within the text. Cognitive approaches, particularly the Text World Theory and more specifically its sub-world model, facilitate the production of multiple meanings and interpretations, allowing for several interpretations of a text, which is a characteristic feature of reading contemporary literary texts. This framework focuses on worlds that can be spatially observed and assessed, while assigning the reader in role in interpreting the text through the implications and coded signs. In other words, the concept of sub-worlds, as a component of Text World Theory, also intersects with reader-centered theories, emphasizing the reader's perception and interpretation of the text. Thus, this approach seeks to establish a communicative bridge between the textual domain and the social context. This bridge indicates the use of signs that encourage the reader to discover the links between these signs and social conditions. In fact, literary works may possess the potential for critical discourse analysis, or readers themselves may reveal these subtextual and marginal, yet significant elements.

Methodology: Using a descriptive-analytical method, this study applies Paul Werth's theory of sub-worlds, which distinguishes between the referential, attitudinal, and epistemological worlds and examines the manifestations of these sub-worlds in the outstanding novel *Al-Nahiyat* by Abd al-Rahman Munif. Furthermore this study discusses and examines the manner, form, motivations, and functions of their application within the text.

Discussion and Analysis: This study aims to discuss and examine the application of sub-worlds theory in *Al-Nahiyat*, one of the most prominent novels of the renowned Saudi author, Abd al-Rahman Munif. The analysis of sub-worlds serves as a tool for meaning production and for establishing an environmental discourse within the novel. Moreover, the study examines the various dimensions of sub-worlds and their role in shaping the textual reality. This novel presents a tragic narrative centered on rural life in a village called Tayeba, where survival depends on rainfall and the lack of rain brings the threat of famine. Eventually, after realizing the emptiness of the promises made by the government the construction of a dam, the villagers decide to build a dam in the area by themselves in order to escape drought. The author rarely uses direct quotations as a device for creating referential sub-worlds; however, the few instances used are impactful and fit well into the story's context. The flashbacks and flash-forwards in the novel are tied to the environmental and thematic framework of the story. Combined with nostalgia, these temporal shifts remind Tayeba of the happy days of the past and cultivates the hopes for a fertile future. The desire-driven worldview in the novel is closely connected to realism. Munif represents these desires and aspirations in the narrative through everyday concerns pertaining to Tayeba's natural environment. The belief-based worldview is also expressed in a restrained and realistic manner, avoiding abstract ideologies, and instead grounding belief systems in material elements in an extratextual manner. The goal-oriented worldview is similarly expressed within the confines of realism to communicate ordinary goals. The author integrates these objectives into the narrative to complete the minor events that contribute to the plot and to clarify the motivations behind characters' actions.

Findings: The findings reveal that Munif employs the sub-worlds in the narrative as a means to embody idealized conceptions that transcend the harsh yet sublime dimension of nature, and to convey certain ecological and humanistic ideas. The probabilistic propositions emerging from these subordinate textual worlds constitute only a limited portion of the epistemological structure of the novel *Al-Nahiyat*. The narrative unfolds through a precise, coherent, and realistic framework; therefore, propositions marked by uncertainty rarely appear within the story. When such propositions do occur, they mostly relate to minor narrative incidents that remain unresolved and with no definitive conclusion. In contrast, the overarching presence of truth-bearing and determined worlds in the novel—combined with the author's focus deeply rooted concerns such as hunger, its social repercussions, the role of rain in fertility, and environmental anxieties—results in a higher frequency of definitive propositions. This pattern further reveals that the author intentionally gravitates toward constructing a dominant, low-ambiguity semantic world, using the sub-worlds primarily to reinforce ethical and ideological meanings rather than to produce narrative indeterminacy.

Keywords: Discourse, Inclusive worlds, Paul Werth, Abdul Rahman Munif, *Al-Nahayat*.

How to cite this article:

Torkshavand, M. (2025-2026). A Study of Sub-Worlds in Abdul Rahman Munif's Novel *Al-Nahiyat*. *Arabic Literature Criticism*, 16(2), 15-31.

*Corresponding Author Email Address: Torkshavand@sjau.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2026.239822.1397

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

دراسة العوالم الفرعية في رواية «النهايات» لعبد الرحمن منيف

المقالة الأصلية

تاريخ الاستلام: ١٤٤٦/١١/٢٠

تاريخ القبول: ١٤٤٧/٠٣/٢٤

مهدي تركشوند*

الملخص المبسوط

بيان المسئلة والهدف: حين يتشكل «العالم النصي» ويتسع، تتبثق منه عوالم لا حصر لها تستند إلى ذلك النص الأول أو الأساسي، وهي ما يُعدّ في المستوى الثالث من التحليل. هذا النمط من العوالم أطلق عليه بول وورث اسم العوالم تحت الشمول، بينما أثر غافينز تسميتها العوالم الممكنة تجنّباً لما قد يوحيه وصف الفرعية من دلالات التبعية أو التقليل من الأهمية. ويرى غافينز أنّ الانتقال من عالم إلى آخر - سواء عبر تغيّر بؤرة التركيز أو من خلال التحولات المودالية (الوجهية) - يُفضي إلى تشكيل عالم جديد يمكن اعتباره عالمًا ممكنًا. وفق هذا المنظور، ينقسم العالم القصصي إلى جزأين: العالم المركزي والعوالم الفرعية، وإضافةً إلى العالم الرئيس الموجود في النص الأدبي، تتكوّن عوالم أخرى داخله تحتاج، من الناحيتين الوظيفية والجمالية، إلى دراسة دقيقة؛ إذ إن جزءاً من الخطاب الروائي يعتمد على هذه العوالم الفرعية. أما المقاربات المعرفية، وخاصة نظرية العالم النصي، وبالتحديد محور العوالم تحت الشمول، فإنّها تتيح إمكان توليد معانٍ وتأويلات متعدّدة، وتفرض قراءات متنوّعة هي سمة أساسية في النصوص الحديثة. ويركّز هذا الاتجاه البحثي على العوالم التي يمكن رصدها وتقويمها بشكل بنيوي، مع تركّز مهمة تفسيرها - استناداً إلى الدلالات والرموز المشفّرة بين المؤلف والقارئ - في يد القارئ بوصفه الفاعل الرئيس في التفاعل مع النصّ. وبعبارة أخرى، فإن موضوع «العالم تحت الشمول» الذي يندرج ضمن نظرية العالم النصي، يُعدّ من بعض الجوانب جزءاً من النظريات القارئ-المحورية التي تمنح الأولوية لتلقّي القارئ وفهمه للنص، وتعتبر استنباطاته وتأويلاته مكوناً جوهرياً في تحديد معنى العمل الأدبي. وهكذا، وبناء على هذا النهج، يتم محاولة إقامة علاقة بين ما هو موجود في النص وما يحدث في المجتمع، وهذا يدلّ على استخدام الرموز التي تسمح للمفسر اكتشاف العلاقات بين هذه الرموز والظروف الاجتماعية. في الواقع، يجب أن يكون الأثر قادراً على النقد والتحليل الخطابي، أو يجب على المتلقي أن يكتشف ويقدم بذكاء كل هذه العناصر الفرعية والهامشية؛ ولكن المهمة منها وهي ذات الدلالات.

المنهجية: يعتمد هذا البحث على المنهج الوصفي التحليلي، بالاعتماد على نظرية بول وورث في العوالم الفرعية التي تقسم هذا العالم إلى ثلاثة أقسام: عوالم إشارية، عالم الرؤية وعالم المعرفة. وتدرس تطبيقات مظاهرها في رواية «النهايات» المتميزة لعبد الرحمن منيف، وذلك لمناقشة ودراسة كيفية وشكل تطبيقها، وأسبابها، ووظائف تطبيقها.

المناقشة والتحليل: تحاول الدراسة الحالية مناقشة ودراسة تطبيق نظرية العوالم الفرعية في رواية «النهايات» لعبد الرحمن منيف، باعتبارها من أبرز أعمال الكاتب السعودي الشهير. ويعتبر فحص العوالم الفرعية وسيلة لخلق المعنى وتحفيز الخطاب البيئي للأثر، كما يتم تحليل كيفية عمل الأبعاد المختلفة للعوالم الفرعية كأداة لتصوير الواقع النصي. تُعدّ رواية «النهايات» من الروايات التراجيدية التي تدور أحداثها حول قرية اسمها طيبة. قرية تعتمد على مياه الأمطار في معيشتها، وقلة الأمطار تجلب معها الخوف من المجاعة. وأخيراً، قُزّر أهل القرية الذين أدركوا وعود الحكومة الكاذبة ببناء سد في المنطقة لتخفيف الجفاف. قليلاً ما استخدم المؤلف الاقتباس المباشر كأداة لإنشاء العالم الفرعي في البعد الإشاري؛ ولكن العناصر المستخدمة مؤثرة، وتم اختيارها لتناسب سياق الرواية. إن الاسترجاعات والاستباقيات الزمنية في الرواية تعتمد على البيئة وموضوع الرواية، ومن خلال الجمع بين الحنين؛ الذي ذكر الأيام السعيدة لطيبة، وبين الأمل؛ الأمر الذي يثير الرغبة في خلق الظروف المواتية لهذه القرية. إن العالم الفرعي في بعد الرؤية مبنية على التمني ولم تتعد كثيراً عن دائرة الواقعية، وقد عكس المؤلف هذه التمنيات والأمال في الرواية منتهاً إلى القضايا الصغيرة والتابعة لطبيعة طيبة كما يتم التعبير عن بعد المعرفة مبنية على المعتقدات أيضاً بطريقة محدودة وواقعية. وتجنب المؤلف النظرة العالمية العميقة والأفكار السامية، واعتمدت المعتقدات على العناصر الحقيقية للرواية، وتم التعبير عنها بطريقة خارج النص. وتتمتع العوالم الفرعية ذات الرؤية القائمة للأهداف على أسلوب الواقعية بطريقة محدودة، ويتم التعبير عنها بأهداف عادية، وقد حقق المؤلف هذه الأهداف في باطن الرواية استكمالاً للأحداث الثانوية التي تضمنتها الرواية والمؤثرة في تقدم السرد، ومن خلاله أوضح مبدأ تبرير الأحداث والأفعال. إن دراسة هذا العالم تؤدي إلى اكتشاف وفهم العوامل الخفية المؤثرة وصناعة المعنى على المستوى السرد.

الإنجازات: تُظهر النتائج أنّ الكاتب يوظف العوالم تحت-شمولية في السرد بوصفها أداة لتجسيد تصوّرات مثالية تتجاوز البعد المخيف للطبيعة. مع الاحتفاظ بطابعها الطاهر، وإيصال جملة من الأفكار البيئية والإنسانية. وتشكل القضايا الاحتمالية المنبثقة من هذه العوالم الفرعية جزءاً محدوداً من البنية المعرفية للعالم الروائي في رواية «النهايات». وقد اعتمد الكاتب في سرد الأحداث على آلية دقيقة، منسجمة وواقعية، الأمر الذي يجعل القضايا المشوبة بالشك نادرة الظهور في المستوى الحكائي. وعندما تظهر هذه القضايا، فإنها ترتبط غالباً بأحداث سردية جزئية لم تبلغ بعد درجة الحسم الدلالي. في المقابل، فإن هيمنة العوالم القطعية الحاملة للحقيقة داخل الرواية، إلى جانب التزام الكاتب بقضايا متجذّرة مثل الجوع وتداعياته الاجتماعية، ودور المطر في الخصوبة، والانفعالات البيئية، أسهمت في ارتفاع وتيرة القضايا القطعية. ويكشف هذا النسق بوضوح أنّ الكاتب يتعمّد بناء عالم دلالي مهيم منخفض الالتباس، ويستثمر العوالم تحت-شمولية أساساً لتعزيز المعاني القيمة والإيديولوجية، لا لإنتاج الغموض السردية أو زعزعة اليقين التأويلي.

الكلمات المفتاحية: نظرية العالم النصي، العوالم الفرعية، بول وورث، عبد الرحمن منيف، النهايات.

الاستناد إلى هذا المقال:

تركشوند، مهدي (١٤٤٧ق). دراسة

العوالم الفرعية في رواية «النهايات»

لعبد الرحمن منيف. دراسات في نقد

الأدب العربي، ١٦(٢)، ٣١-١٥.

*Corresponding Author Email Address: Torkshavand@sjau.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2026.239822.1397

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۲۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۲۶

مهدی ترک‌شوند^۱ ID

بررسی جهان‌های زیرشمول در رمان «النهایات» عبدالرحمن منیف

چکیده مبسوط

بیان مسئله و هدف: هنگامی که جهان متن شکل می‌گیرد و گسترش می‌یابد، جهان‌های بی‌شمار دیگری بر اساس آن متن اولیه یا پایه شکل می‌گیرند که سطح سوم تلقی می‌شود. این نوع جهان را پل ورث «جهان زیرشمول» می‌نامد اما گاوینز، برای پرهیز از این تصور که فرعی خوانده شوند، آن را جهان ممکن معرفی می‌کند. او عزیمت از یک جهان به جهان دیگر را که باعث ایجاد جهان جدیدی می‌شود، چه به صورت تغییرات در کانون توجه و چه به صورت تغییرات وجهی، جهان ممکن می‌نامد. در این دیدگاه، جهان داستانی به دو بخش جهان مرکزی و جهان فرعی تقسیم می‌شود و علاوه بر جهان اصلی در اثر، جهان‌های دیگری در متن داستانی شکل می‌گیرند که از جهت کارکردها و زیباشناختی نیاز به بررسی دارد؛ زیرا بخشی از گفتمان در رمان بر عهده جهان‌های فرعی است. رویکردهای شناختی و به‌ویژه نظریه جهان متن و به‌طور دقیق‌تر محور جهان‌های زیرشمول امکان تشکیل معانی و تفاسیر مختلف را ایجاد می‌کند و خوانش‌های چندگانه را که خاص متون معاصر است ایجاد می‌کند. در این رویکرد، تمرکز بر روی جهان‌هایی است که به‌طور آمایشی قابل رصد و ارزیابی است و تنها تفسیر آن با توجه به دلالت‌ها و نشانیان رمزگذاری‌شده میان نویسنده و مخاطب به عهده خواننده و کنشگر متن است. به عبارتی دیگر، مبحث جهان زیرشمول، که زیرمجموعه نظریه جهان‌متنی است، از جهانی زیرمجموعه نظریات خواننده‌محور است که در آن تلقی و استنباط خواننده از متن اهمیت می‌یابد. بدین‌سان، بر پایه این رویکرد تلاش می‌شود پلی ارتباطی میان آنچه در متن وجود دارد با آنچه در جامعه می‌گذرد برقرار شود و این نشان از به‌کارگیری نشانیان دارد که به مفسر اجازه می‌دهد پیوند میان این نشانه‌ها و شرایط اجتماعی را کشف کند. در واقع، اثر قابلیت انتقاد و تحلیل گفتمانی را داشته باشد یا اینکه دریافت‌کننده می‌باید با زیرکی تمام این عناصر زیر و حاشیه‌ای اما دلالت‌مند را کشف و معرفی کند.

روش‌شناسی: این پژوهش، با روش توصیفی - تحلیلی و با تکیه بر نظریه جهان‌های زیرشمول پل ورث، که این جهان را به سه بخش جهان اشاره‌ای و نگرشی و معرفت‌شناختی تقسیم کرده است، به بررسی کاربست جلوه‌های آن در رمان برجسته النهایات از عبدالرحمن منیف می‌پردازد تا چگونگی و شکل کاربرد و چرایی و کارکردهای کاربست این جهان را مورد بحث و بررسی قرار دهد.

بحث و تحلیل: در این پژوهش، درباره کاربست نظریه جهان‌های زیرشمول در رمان النهایات عبدالرحمن منیف، به‌عنوان یکی از مطرح‌ترین آثار این نویسنده مشهور عربستانی، بحث و بررسی صورت گرفته است. بررسی جهان‌های زیرشمول وسیله‌ای برای معناسازی و القای گفتمان زیست‌محیطی اثر تلقی می‌شود و چگونگی کارکرد ابعاد مختلف جهان‌های زیرشمول به‌عنوان ابزاری برای ترسیم واقعیت متنی واکاوی شده است. رمان النهایات نوعی ترازوی است که موضوع آن پیرامون حوادث روستایی به نام طیبه می‌چرخد. روستایی که برای زندگی وابسته به بارش باران است و نبود باران بیم قطعی را به همراه دارد. سرانجام، اهالی روستا که به وعده‌های دورغین حکومت برای احداث سد پی برده بودند تصمیم می‌گیرند خودشان برای راهی از خشک‌سالی سدی در منطقه احداث کنند. نویسنده از ابزار نقل قول مستقیم برای ایجاد جهان زیرشمول اشاره‌ای به‌ندرت استفاده کرده است؛ اما موارد به‌کاررفته تأثیرگذار و متناسب با بافت داستان انتخاب شده است. عقب‌گردها و پیش‌روی‌های زمانی در رمان، متأثر از بستر محیطی و شیوه مضمون‌پردازی داستان شکل گرفته‌اند. این جابه‌جایی‌های زمانی، از یکسو با درآمیختن حس نوستالژی، یادآور روزگار خوش طیبه‌اند و از سوی دیگر، با القای امید، آرزوی فراهم‌شدن شرایطی حاصل‌خیز و مساعد برای او را تداعی می‌کنند. جهان زیرشمول نگرشی مبتنی بر آرزو از دایره سبک رئالیسم فاصله نگرفته است و نویسنده، با توجه به مسائل کوچک و وابسته طبیعت طیبه، این آرزوها و امیدها را در روایت بازتاب داده است. جهان نگرشی مبتنی بر باور نیز به‌صورت محدود و رئالیستی بیان شده است و نویسنده از بینا‌جهان‌بینی‌ها و اندیشه‌های بلند پرهیز کرده و باورها وابسته به عناصر واقعی رمان و به‌صورت برون‌متنی بیان شده است. جهان‌های نگرشی مبتنی بر هدف نیز با انکار بر سبک رئالیسم به‌صورت محدود و برای بیان اهدافی عادی بیان شده است. نویسنده این اهداف را در دل روایت و برای تکمیل حوادث جزئی دخیل در رمان و مؤثر در پیشبرد روایت گنجانده و با استفاده از آن، اصل توجیه‌سازی رویدادها و کنش‌ها را شرح داده است. بررسی این جهان موجب فهم عوامل پنهان تأثیرگذار و معنا ساز در سطح روایت می‌شود.

دستاوردها: پژوهش نشان می‌دهد که نویسنده از جهان‌های زیرشمول برای تجسم انگاره‌های آرمانی ماورای طبیعت هولناک طیبه و نیز برای القای بخشی از اندیشه‌های زیست‌محیطی و اومانستی بهره گرفته است. گزاره‌های احتمالی برخاسته از جهان‌های زیرشمول تنها بخش کوچکی از منظومه معرفت‌شناختی جهان رمان النهایات را تشکیل می‌دهند. نویسنده، با فرایندی مشخص و منسجم و واقع‌بینانه، به روایت رخدادها پرداخته و از همین رو، گزاره‌های تردیدآمیز به‌ندرت در داستان ظهور می‌یابند. این گزاره‌ها، در صورت بروز، عمدتاً به رویدادهای جزئی روایت مربوط می‌شوند که هنوز قطعیت معنایی درباره آن‌ها شکل نگرفته است. در مقابل، سطره حقیقت جهان‌های قطعی در ساختار رمان و باور نویسنده به برخی اندیشه‌های ریشه‌دار همچون مسئله گرسنگی، پیامدهای اجتماعی آن، نقش باران در حاصلخیزی زمین و دغدغه‌های زیست‌محیطی موجب افزایش بسامد گزاره‌های قطعی شده است؛ امری که نشان می‌دهد نویسنده آگاهانه به تثبیت یک جهان معنایی مسلط و کم‌ابهام گرایش دارد و از ظرفیت جهان‌های زیرشمول بیشتر برای تقویت مفاهیم ارزشی و ایدئولوژیک بهره می‌برد تا ایجاد عدم قطعیت روایی.

واژگان کلیدی: نظریه جهان متن، جهان‌های زیرشمول، پل ورث، عبدالرحمن منیف، النهایات.

۱. گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه سیدجمال‌الدین اسدآبادی، همدان، ایران.

استاد به این مقاله:

ترک‌شوند، مهدی (۱۴۰۴). بررسی جهان‌های زیرشمول در رمان «النهایات» عبدالرحمن منیف. پژوهشنامه نقد ادب عربی، ۳۱(۲)، ۱۵-۳۱.

*Corresponding Author Email Address: Torkshavand@sju.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2026.239822.1397

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

مقدمه

رمان النهائيات عبدالرحمن منيف از برجسته‌ترین بازنمایی‌های ادبی خشک‌سالی، فروپاشی زیست‌محیطی و بحران عاملیت انسانی در ادبیات معاصر عربی است؛ روایتی که در آن رنج طبیعت هم‌زمان به رنج انسان بدل می‌شود و زندگی جمعی ساکنان روستای طیبه در افق بقا، انتظار و تسلیم بازتعریف می‌گردد. این رمان تنها گزارشی واقع‌گرایانه از فاجعه طبیعی نیست، بلکه تلاشی برای شکل‌دهی به نوعی گفتمان اکولوژیک است که در آن رابطه انسان، طبیعت و امکان کنش اجتماعی مسئله‌مند می‌شود. از این رو، فهم سازوکارهای معنایی متن، به‌ویژه در سطوح غیررویدادی و ذهنی، ضرورتی روش‌شناختی دارد.

در این چارچوب، نظریه «جهان متن» پل ورت، به‌ویژه محور «جهان‌های زیرشمول»، امکان مناسبی برای واکاوی لایه‌های پنهان معناسازی در روایت فراهم می‌کند. پس از ورت، کسانی چون پیتر استاکول (2002) و جوانا گاوینز (2007)، به توسعه و تکمیل این نظریه و رویکرد پرداختند و شالوده نظری آن را منسجم ساختند. بر اساس این نظریه، انسان‌ها وقتی با هم ارتباط برقرار کنند، صحنه و فضا و جهان را در ذهنشان به تصویر می‌کشند (راسخ‌مهند، ۱۳۹۷ش: ص ۵۹). بنابراین، رویکردهای شناختی و به‌ویژه نظریه جهان متن و به‌طور دقیق‌تر محور جهان‌های زیرشمول امکان تشکیل معانی و تقاسیر مختلف را ایجاد و خوانش‌های چندگانه را که خاص متون معاصر است ایجاد می‌کند. جهان‌های زیرشمول، اعم از اشاره‌ای، نگرشی و معرفت‌شناختی، جهان‌هایی هستند که، فراتر از جهان رویدادی اصلی، افق‌های ذهنی و ارزشی و شناختی کنشگران را بازنمایی می‌کنند و نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری جهان‌گفتمانی متن دارند. اهمیت این جهان‌ها در حاشیه‌ای بودن نیست، بلکه در کارکرد آن‌ها برای تثبیت یا تضعیف عاملیت انسانی و سازمان‌دهی ذهنیت جمعی نهفته است.

با این حال، بخش چشمگیری از پژوهش‌هایی که با این رویکرد به متون ادبی پرداخته‌اند جهان‌های زیرشمول را صرفاً در حد شناسایی نشانگرهای زبانی و تطبیق آن‌ها با انواع جهان‌بررسی کرده‌اند و کمتر به پیامدهای اجتماعی و انسان‌شناختی این جهان‌ها توجه داشته‌اند. این در حالی است که در رمان النهائيات جهان‌های زیرشمول به‌گونه‌ای سامان یافته‌اند که نگرش ساکنان طیبه به طبیعت، تقدیر، کنش و آینده را به‌مثابه یک نظام ذهنی مشترک بازنمایی می‌کنند.

بر این اساس، این پژوهش، با تکیه بر نظریه جهان متن و با تمرکز ویژه بر جهان‌های زیرشمول، می‌کوشد نشان دهد که عبدالرحمن منيف چگونه از این جهان‌ها برای بازنمایی ذهنیت بقامحور، جبر اکولوژیک و انسداد کنش اجتماعی در جامعه‌ی روایی بهره می‌برد، و چگونه از رهگذر آن‌ها گفتمان زیست‌محیطی رمان شکل می‌گیرد. هدف از این پژوهش فراتر رفتن از توصیف ساختارهای صوری و دستیابی به خوانشی است که پیوند میان زبان روایت، تجربه زیسته و نظام ارزشی جامعه طیبه را روشن سازد.

۱. جهان‌های زیرشمول در رمان النهائيات عبدالرحمن منيف چگونه ذهنیت جمعی ساکنان طیبه را در مواجهه با طبیعت و خشک‌سالی بازنمایی می‌کنند؟

۲. جهان‌های نگرشی (آرزو، باور و هدف) چه نقشی در شکل‌گیری یا تضعیف عاملیت انسانی و کنش اجتماعی در رمان دارند؟

۳. جهان‌های زیرشمول چگونه به تولید و تثبیت گفتمان زیست‌محیطی رمان النهائيات و دلالت‌های انسان‌شناختی آن می‌انجامند؟

پیشینه پژوهش

تحلیل آثار بر پایه نظریه پل ورث در سالیان اخیر گسترش چشمگیری یافته است. از جمله این پژوهش‌ها به موارد زیر اشاره می‌شود.

صادقی اصفهانی (۱۳۸۹ش)، در مقاله «بررسی عناصر جهان متن بر اساس رویکرد بوپیکای شناختی در یوزپلنگانی که با من دویده‌اند اثر بیژن نجدی»، با توجه به لایه‌های مختلف جهان‌های متن نظریه پل ورث، به تحلیل مجموعه داستان یوزپلنگانی که با من دویده‌اند پرداخته است. در بخشی از نتیجه مقاله او بیان شده است که جهان‌های زیرشمول به ساخت روایت داستانی با استفاده از فعال‌سازی داستان‌های زیرساختی می‌انجامد که ویژگی اصلی آثار نجدی است.

گلفام و همکاران (۱۳۹۳ش)، در مقاله‌ای با عنوان «کاربرد "نظریه جهان متن" در شناسایی عناصر سازنده متن روایی داستان شازده احتجاب؛ بر مبنای رویکرد شعرشناسی شناختی»، به بررسی چگونگی اتصال جهان متن به جهان خواننده برای دریافت و تفسیر متن و همچنین بسط فضاهای ذهنی خواننده در درک متون ادبی پرداخته‌اند. مقاله، در تحلیل بخشی از داستان شازده احتجاب، به بررسی عناصری که در شکل‌گیری متن داستانی تأثیر بسزایی دارند پرداخته است.

طلایی و عباسی (۱۳۹۹)، در مقاله «نظریه جهان متن در روایت بیهقی»، روایت‌های تاریخ بیهقی را در بستر این رویکرد پل ورث بررسی کرده‌اند. در پژوهش آنان، سه لایه «جهان گفتمان»، «جهان متن» و «جهان‌های زیر شمول» در این نظریه در ساخت روایی این متن تبیین و جهان‌های متن خردی که باعث ایجاد جهان متن کلان و اصلی شده نشان داده شده است.

پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهند که نظریه جهان متن پل ورث عمدتاً به صورت توصیفی و با تأکید بر شناسایی لایه‌های جهان گفتمان، جهان متن و گونه‌های جهان‌های زیرشمول به کار رفته است. نقش این جهان‌ها در بیشتر مطالعات به تحلیل ساخت روایت و انسجام متنی محدود مانده و ظرفیت آن‌ها در تبیین دلالت‌های اجتماعی، انسان شناختی و گفتمانی نادیده گرفته شده است. این پژوهش، با تمرکز بر کارکرد تأویلی و گفتمانی جهان‌های زیرشمول، نظریه پل ورث را برای تحلیل ابعاد اجتماعی و انسان‌شناختی رمان النهایات عبدالرحمن منیف به کار می‌گیرد.

توصیف نظریه جهان متن

نظریه جهان متن، که پل ورث در دهه ۱۹۹۰ میلادی مطرح کرد، یکی از رویکردهای برجسته زبان‌شناسی شناختی در تحلیل معنا در گفتمان روایی است. این نظریه، با تکیه بر دستاوردهای روان‌شناسی شناختی و مفاهیمی چون فضاهای ذهنی فوکونیه و جهان‌های ممکن لر رایان، می‌کوشد نشان دهد که معنا نه در واحدهای زبانی منفرد، بلکه در فرایند ساخت جهان‌های مفهومی در ذهن مخاطب شکل می‌گیرد (صادقی، ۱۴۰۰ش، ج ۲: ص ۲۳۴). از این رو، متن ادبی عرصه‌ای برای آفرینش و تعامل میان چند جهان معنایی تلقی می‌شود که هریک حامل نگرش، آگاهی و تجربه‌ای خاص‌اند.

باین حال، اتکای صرف به توصیف نظری این مفاهیم، بدون تبیین نحوه کاربست آن‌ها در متن ادبی مشخص، به تحلیل‌هایی کلی و فاقد کارکرد انتقادی منجر می‌شود. اهمیت نظریه جهان متن، به‌ویژه در مواجهه با روایت‌های پیچیده و چندلایه، نه در شرح مفاهیم آن، بلکه در توانایی‌اش در تحلیل رابطه میان ساختار زبانی، جهان ذهنی شخصیت‌ها و بستر اجتماعی-فرهنگی متن نهفته است. از این منظر، نظریه تنها زمانی موجه است که بتواند ابزار تحلیلی مناسبی برای فهم لایه‌های معنایی رمان فراهم کند.

ورث گفتمان را کنشی می‌داند که در آن مخاطب، با استفاده از نشانه‌های متنی، به ساخت جهانی مفهومی دست می‌زند که معنا در آن سامان می‌یابد. این فرایند در روایت ادبی اهمیتی دوچندان دارد؛ زیرا خواننده، هم‌زمان با جهان داستانی، جهان‌های ذهنی و نگرشی شخصیت‌ها را نیز بازسازی می‌کند (Hidalgo Downing, 2000: 67)؛ در نتیجه، متن دیگر صرفاً مجموعه‌ای از رویدادها نیست، بلکه شبکه‌ای از جهان‌های درهم‌تنیده است که بازتاب‌دهنده نگرش‌ها، تعارض‌ها و وضعیت‌های معرفتی سوژه‌ها است.

در این چارچوب، نظریه جهان متن امکان تحلیل رمان را در پیوند با بافت اجتماعی و گفتمانی آن فراهم می‌سازد. به تعبیر گاوینز (18: 2007)، ورث از محدودیت زبان‌شناسی شناختی جمله‌محور فاصله می‌گیرد و بر تحلیل داده‌های زبانی در متن گسترده و در بافت اجتماعی — فرهنگی تأکید می‌ورزد. این نکته برای این پژوهش تعیین‌کننده است؛ زیرا رمان النهائيات متنی است که معنا در آن نه از طریق روایت خطی، بلکه از رهگذر گسست‌های معرفتی، تزلزل‌های نگرشی و چندگانگی صداها شکل می‌گیرد.

نکته محوری در پیوند این نظریه با رمان النهائيات تمرکز بر «جهان‌های زیرشمول» است. ورث این جهان‌ها را پیامد شکل‌گیری جهان متن می‌داند؛ جهان‌هایی که از دل جهان اصلی روایت برمی‌خیزند و امکان بازنمایی سطوح مختلف آگاهی، باور و نگرش شخصیت‌ها را فراهم می‌کنند (Werth, 1999: 224). این جهان‌ها صرفاً عناصر فرعی روایت نیستند، بلکه ساختار درونی معنا را شکل می‌دهند و نشان می‌دهند که چگونه شخصیت‌ها واقعیت را ادراک و تفسیر می‌کنند.

گاوینز، با تو سعه این ایده، این فضاها را «جهان‌های ممکن» می‌نامد و بر فرایند جابه‌جایی میان جهان‌ها، از طریق تغییر کانون‌مندی و تغییرات وجهی، تأکید می‌کند. او جهان‌های وجهی الزام، آرزو و معرفت را از سازوکارهای اصلی شکل‌گیری این جهان‌ها می‌داند. در عین حال، تقسیم‌بندی ورث از جهان‌های زیرشمول به جهان اشاری، نگرشی و معرفتی، چارچوبی دقیق‌تر برای تحلیل روایت‌های ادبی فراهم می‌آورد؛ چنان‌که جهان اشاری از نظر کارکرد با مفهوم تغییر جهان نزد گاوینز هم‌پوشانی دارد (صادقی، ۱۴۰۰م، ج ۲: ص ۲۴۹).

بر همین اساس، این پژوهش نظریه جهان‌های زیرشمول را نه به‌عنوان چارچوبی توصیفی، بلکه به‌مثابه ابزاری تحلیلی به کار می‌گیرد تا نشان دهد چگونه رمان النهائيات، از طریق ساخت جهان‌های معرفتی و نگرشی متکثر، بحران معنا و تزلزل هویت و تقابل آگاهی فردی با واقعیت اجتماعی را بازنمایی می‌کند. بدین ترتیب، نظریه در خدمت تحلیل متن قرار می‌گیرد و رابطه آن با رمان رابطه‌ای عملی، مسئله‌محور و مبتنی بر شواهد متنی است.

خلاصه رمان النهائيات

رمان النهائيات روایتی تراژیک از فروپاشی تدریجی حیات انسانی در بستر خشک سالی است؛ اما خشک سالی در این اثر صرفاً پدیده‌ای طبیعی نیست، بلکه استعاره‌ای از انسداد حیات اجتماعی، بی‌عدالتی ساختاری و تعلیق امید جمعی است. روستای طیبیه فضایی بسته و آسیب‌پذیر دارد که زیست ساکنانش به باران وابسته است و فقدان آن نظم اقتصادی، اخلاقی و روانی جامعه را تا آستانه فروپاشی می‌کشاند. نویسنده، با تصویر بدن‌های فرسوده، چهره‌های خسته و رفتارهای معطوف به بقا، جامعه‌ای را نشان می‌دهد که زیست انسانی در آن به حداقل رسیده است.

در این میان، «عساف»، شخصیت محوری رمان، نماینده الگوی اخلاقی در شرایطی غیرانسانی است. شکار برای او ابزار

سودجویی نیست، بلکه کنشی مبتنی بر ضرورت، مسئولیت و همبستگی اجتماعی است. تقسیم شکار و پرهیز از خشونت بی‌دلیل عساف را کانون شکل‌گیری جهانی ارزشی می‌کند که هنوز معنا و عدالت در آن ممکن است. ورود شکارچیان مهمان با منطق مصرفی این تعادل شکننده را بر هم می‌زند. مرگ عساف در طوفان فروپاشی الگوی اخلاقی را رقم می‌زند. پس از آن، روایت به سطح جمعی می‌رسد و ساخت سد به‌دست مردم نماد گذار از انتظار منفعلانه و بازتعریف رابطه انسان و طبیعت است. این پایان افقی تازه برای معنا، کنش جمعی و امکان بقا می‌گشاید.

تحلیل و بررسی

- جهان زیرشمول اشاره‌ای در رمان *النهائيات*

در نظریه جهان متن، جهان زیرشمول اشاره‌ای صرفاً شگردی روایی یا تکنیکی سبکی نیست، بلکه سازوکاری شناختی - گفتمانی است که از طریق آن، روایت اصلی موقتاً تعلیق می‌شود تا صدایی دیگر، زمانی دیگر یا افق معنایی متفاوتی امکان بروز یابد. از این رو، اعتبار تحلیلی این جهان در «وجود نقل قول یا جابه‌جایی زمانی» نیست، بلکه در نقشی است که در بازنمایی آگاهی جمعی، نگرش اجتماعی و نسبت انسان با واقعیت ایفا می‌کند. با این رویکرد، جهان زیرشمول اشاره‌ای در رمان *النهائيات* به‌مثابه یکی از مهم‌ترین ابزارهای منیف برای گشودن لایه‌های پنهان معنا عمل می‌کند.

نقل قول مستقیم در رمان *النهائيات* شگردی روایی برای بازنمایی آگاهی جمعی است و به‌کارگیری این شکل نقل قول در رمان مذکور را نمی‌توان صرفاً نتیجه ضرورت روایی یا تنوع بیانی دانست. همان‌گونه که استاکول (2002: 140) تصریح می‌کند، جایگزینی نقل قول مستقیم با نقل غیرمستقیم جهان روایی جدیدی می‌سازد که از نظر شناختی از جهان اصلی متمایز است و مرزهای آن را موقتاً تعلیق می‌کند. در رمان منیف، این تعلیق دقیقاً در نقاطی رخ می‌دهد که نویسنده قصد دارد گفتمان عمومی روستا را نه از فیلتر صدای راوی، بلکه از زبان خود مردم به شکل واقعی بازنمایی کند و در راستای استفاده از سبک واقع‌گرایی به جزئیات به‌منزله روشی در رئالیسم (عبدالله، ۲۰۰۵: ص ۱۳) توجه می‌کند:

«المواسم لاتعني الأمطار التي تأتي فقط، وإنما أمور أخرى كثيرة... المواسم تعني ما يقسمه الله وما يتركه الطير.»^۱
(منیف، ۲۰۱۶: ص ۱۱)

کارکرد این جهان زیرشمول اشاره‌ای صرفاً انتقال گفتار روستاییان نیست، بلکه بازتولید جهانی معرفتی است که در آن «موسم» از معنای کشاورزی فراتر رفته و به نظامی دینی، تقدیرگرایانه و زیست‌محور بدل می‌شود. بدین سان، خواننده با منطق درونی طیبیه مواجه می‌شود؛ منطقی که بدون نقل مستقیم در جهان مسلط راوی مستحیل می‌گردد و استقلال صوتی باور جمعی حفظ می‌شود. در نمونه دیگر از این شگرد، منیف نشان می‌دهد که چگونه ایدئولوژی بقا رنج را تلطیف می‌کند و به آن معنا می‌بخشد:

«ليس هناك أفضل من أن يقضي الانسان ايامه الأخيرة في هذه البلدة المباركة.» (منیف، ۲۰۱۶: ص ۲۴)
در اینجا نیز، جهان زیرشمول اشاره‌ای امکان بروز گفتمانی متناقض با واقعیت عینی روایت را فراهم می‌کند. درحالی‌که واقعیت روایت خشک سالی و فقر و مرگ تدریجی است، گفتار شخصیت طیبیه را «بلدة مبارکه» می‌نامد. این تضاد دقیقاً نقطه کارکرد جهان زیرشمول است، نه ضعف باورپذیری روایت: جهانی ارزشی - ذهنی خلق می‌شود که در تقابل با جهان تجربی قرار می‌گیرد.

موضوع ديگر در جهان زیرشمول اشاره‌ای عقب‌گرد زمانی به‌منظور احیای جهان ازدست‌رفته است. عقب‌گردهای زمانی در النهائيات را باید بخشی از سازوکار جهان زیرشمول اشاره‌ای دانست که به بازسازی جهان‌هایی می‌انجامد که در واقعیت اکنون ديگر قابل دسترسی نیستند. طيبه «مكان فاعل و مؤثر در رمان» منيف است. این مکان، به‌مانند سبک اصلی نویسنده، به عنصری کاریزما در متن تبدیل شده است (نابلسی، ۱۹۹۱م: ص ۷۰). از این رو، عقب‌گردهای زمانی برای تکمیل شبکه معنایی مربوط به این مکان در رمان بارها اتفاق افتاده است. چنان‌که روستای مذکور به‌عنوان مکانی فعال و معنا‌ساز تنها در زمان حال تعريف نمی‌شود، بلکه حافظه جمعی مردم لایه‌ای بنیادین از هویت آن را می‌سازد:

«وإذا كان الناس يفصلون، في بعض الأوقات، تذکر الأيام الجميلة من الماضي، فإن الأيام القاسية يصبغ لها جمال من نوع خاص، حتى الصعوبات التي عاشوها تتحول في الذاكرة إلى بطول غامضة، ولا يصدقون انهم احتملوا ذلك كله واستمروا بعد ذلك.»^۲ (منيف، ۲۰۱۶م: ص ۲۰)

در این نمونه، جهان زیرشمول اشاره‌ای حاصل عقب‌گرد زمانی گذشته را به‌مثابه بازسازی ذهنی و نوستالژیک عرضه می‌کند، نه به‌صورت واقعیت تاریخی. گذشته جهانی مستقل در متن می‌شود که در آن رنج معنا می‌یابد و به «بطول غامضة» ارتقا می‌گیرد. این جهان کارکردی جبرانی دارد؛ راهی برای تحمل اکنونی که فاقد معناست.

نمونه بارز آن در بازگشت به روزهای بارانی نمایان می‌شود:

«وفي نهاية آذار تماماً هطل المطر. كان مطراً غزيراً استمر يومين متواليين. وخلال هذين اليومين تغيرت وجوه الناس وتصرفاتهم، حتى الذين لاعلاقة لهم بالزراعة مباشرة بدوا أكثر فرحاً.»^۳ (منيف، ۲۰۱۶م: ص ۴۳)

در اینجا منيف از تأثیر این دو روز بارانی در اوضاع و احوال مردم و رفتار آن‌ها سخن گفته است؛ این‌که حتی کسانی که کشاورز نبوده‌اند خرسندی زیادی از خود نشان داده‌اند. این جهان زیرشمول صرفاً یادآوری رویدادی اقلیمی نیست، بلکه بازنمایی امکان زیست متفاوت است. دو روز باران جهانی موقت می‌سازد که در آن رفتار، چهره و روابط اجتماعی مردم دگرگون می‌شود. اهمیت این جهان در این است که نشان می‌دهد فقدان باران تنها فقدان آب نیست، بلکه فقدان امکان معنا و شادی جمعی است.

در مقابل، نادر بودن جلورفت‌های زمانی در رمان خود دلالتی معنایی دارد. جهان زیرشمول اشاره‌ای مبتنی بر آینده، به‌علت انسداد افق امید، کمتر مجال شکل‌گیری می‌یابد. نمونه زیر این امر را به‌روشنی نشان می‌دهد:

«كان الحجل، في مثل هذه السنين وبغريزة غامضة، حتى بالنسبة لعساف نفسه، يعرف كيف يختفي، حتى ليبدو وكأنه انقرض نهائياً، ولن يأتي شروق أو غروب في يوم من الأيام القادمة ويسمع صوته مثل دجاجات تائهة في سفوح الجبال الشرقية.»^۴ (منيف، ۲۰۱۶م: ص ۵۲)

در اینجا، جلورفت زمانی برای گشودن آینده نیست، بلکه برای پیش‌بینی حذف و خاموشی به کار رفته است. صدای کبک، که در آینده شنیده نخواهد شد، به نمادی از فرسایش تدریجی حیات بدل می‌شود. بدین ترتیب، جهان زیرشمول اشاره‌ای آینده‌محور حامل امید نیست، بلکه نشانه‌ای از تداوم زوال است. این امر با فضای کلی رمان - غلبه تباهی و فقدان افق‌هایی - هم‌ساز است.

- جهان زیرشمول نگرشی (جهان آرزو) در رمان‌النهائيات

در نظریه جهان‌های گفتمانی، جهان نگرشی مبتنی بر آرزو صرفاً بیانگر تمایل یا خواست روان‌شناختی شخصیت‌ها نیست، بلکه ابزار شناختی - گفتمانی برای بازنمایی افق امکان زیست در جهانی داستانی است. به بیان دیگر، آنچه شخصیت‌ها آرزو می‌کنند مستقیماً نشان می‌دهد که چه چیزهایی در جهان واقعی روایت ناممکن، نایاب یا در حال زوال است (Stockwell, 2002: 140). بر این اساس، جهان آرزویی در رمان‌النهائيات فضایی خیال‌پردازانه نیست، بلکه بازتابی دقیق از محدودیت‌های شدید زیست‌جهان مردم طیبه است. در عبارت زیر، جهان نگرشی مبتنی بر آرزو از دل یک نیاز کاملاً زیستی شکل می‌گیرد:

«كان الناس ينظرون إلى الطيور نظرة مليئة بالحزن والأسى. تمنوا لو كانت قريبة، أو لو تتوقف قليلاً، لعلمهم يظفرون بعدد منها يعوضهم عن الجوع الذي يهددهم.»^۵ (منيف، ۲۰۱۶م: ص ۱۱)

در این جهان زیرشمول، فعل «تمنوا» جهانی آرزویی می‌سازد که افق آن بسیار محدود و بquamحور است. آرزوی مردم طیبه متوجه رفاه، پیشرفت یا حتی امنیت پایدار نیست، بلکه صرفاً معطوف به تأمین موقت گرسنگی است. این امر نشان می‌دهد که جهان آرزویی در‌النهائيات، به‌جای آنکه محل‌گریز از واقعیت باشد، تداوم همان واقعیت در سطحی ذهنی است. به بیان دقیق‌تر، آرزوها در این رمان بدیل جهان واقعی نیستند، بلکه شاهدهی بر فروپاشی آن‌اند؛ زیرا کوچک‌ترین آرزوها نیز وابسته به رخدادهایی خارج از کنترل انسان (نزدیک‌شدن تصادفی پرندگان) تعریف می‌شوند.

در اینجا، جهان زیرشمول آرزویی عملاً نشان‌دهنده فقدان فاعلیت انسانی است: مردم کنشگر شکار نیستند، بلکه چشم‌انتظار حرکت طبیعت‌اند. این خوانش پیوند جهان نگرشی با خوانش اجتماعی - انسان‌شناختی متن را برقرار می‌کند. نمونه دوم جهان نگرشی از سطح بقا به سطح معنا ارتقا می‌یابد و خواسته و تمایل اهالی طیبه برای معرفی منطقه خود به گونه متمایز دیده می‌شود:

«كانوا يريدون بطريقة غامضة، أن يثبتوا ميزة خاصة لبلدتهم، وهذه الميزة، وان كانت لا تظهر بالوضوح الذي يشتهون في الوقت الحاضر، فإنها تكمن في مكان ما، ولا بد أن تظهر.»^۶ (منيف، ۲۰۱۶م: ص ۲۴)

در اینجا، جهان آرزویی متوجه نیاز مادی نیست، بلکه معطوف به بازسازی منزلت نمادین مکان است. اهالی طیبه در جهانی زندگی می‌کنند که از نظر عینی فاقد «میزه» قابل مشاهده است؛ بنابراین، جهان آرزویی آن‌ها تلاشی است برای جبران این فقدان، از طریق نسبت دادن یک ارزش پنهان و تعویق‌خورده به آینده. این جهان زیرشمول شکاف میان «آنچه هست» و «آنچه باید باشد» را عیان می‌کند.

نکته مهم این است که این آرزو آگاهانه مبهم است («بطريقة غامضة»). ابهام نشانه ضعف روایت نیست، بلکه نشانه فرسایش اطمینان جمعی به امکان تحقق معناست. در نتیجه، جهان نگرشی آرزو در این نمونه کارکردی ایدئولوژیک می‌یابد: طیبه همچنان زیست‌پذیر فرض می‌شود، نه به‌خاطر شواهد عینی، بلکه به‌واسطه تعلیق دائمی تحقق ارزش‌ها. طبیعت طیبه عجیب و فراتر از وضعیت عادی است؛ بنابراین، حرکت این طبیعت برخلاف خواسته‌ها امری طبیعی است. از این‌رو، در سرتاسر رمان، خواسته‌های عملی نشده به‌فراوانی دیده می‌شود؛ حتی شخصیت را از خواسته‌ای مقتضی با محیط روستایی نیز محروم می‌کند.

- جهان زیرشمول نگرشی باور در رمان *النهایات*

جهان زیرشمول نگرشی مبتنی بر باور، در نظریه جهان‌های گفتمانی، به گزاره‌هایی اطلاق می‌شود که از طریق افعال دانستن، باور داشتن و یقین وضعیتی از جهان را به‌عنوان «واقعیت معتبر» تثبیت می‌کنند (Stockwell, 2002:140). اهمیت این جهان صرفاً در انتقال اطلاعات نیست، بلکه در نقش آن در تثبیت یا محدود سازی افق تفسیر جهان داستانی است. در رمان *النهایات*، جهان باور عمدتاً در پیوند با مکان طبیعه و شخصیت‌های آن شکل می‌گیرد و به‌جای گشودن افق‌های متکثر فکری، اغلب به تثبیت نگرشی مسلط و جمعی می‌انجامد. در عبارت زیر، جهان باور در سطح رفتارشناسی جمعی مردم طبیعه شکل می‌گیرد:

«كان أهل الطيبة يعرفون كيف يديون الحديث بتلك الطريقة العجيبة التي تجعل الأمور ذات أهمية شديدة، وهذه الميزة التي يتوارثها الأبناء عن الآباء تجعلهم في نظر الكثيرين نوعاً خاصاً من الناس.»^٧ (منیف، ۲۰۱۶م: ص ۱۶)

کاربرد فعل «يعرفون» جهانی باور محور می‌سازد که این توانایی را دانشی موروثی و جمعی معرفی می‌کند، نه مهارتی فردی؛ دانشی که «یتوارثها الأبناء عن الآباء». این جهان باور کارکردی فراتر از توصیف دارد: بازنمایی راهبردی اجتماعی برای معنابخشی به زیستی تهی از رویدادهای بزرگ. بزرگ‌نمایی امور کم‌اهمیت در این خوانش ضعف فرهنگی نیست، بلکه واکنشی سازگاران به فقر رخداد، خشک‌سالی و رکود است.

بدین ترتیب، جهان زیرشمول باور در این بخش بنیان ایدئولوژیک یک فرهنگ را می‌سازد: فرهنگی که برای حفظ انسجام روانی و اجتماعی به «مهم جلوه دادن کم‌اهمیت‌ها» متوسل می‌شود. این جهان باور افق تفسیری خواننده را نیز هدایت می‌کند و طبیعه را زیست‌جهانی ایستا اما خودتوجیه‌گر معرفی می‌نماید، نه مکانی پویا. در شاهد زیر، جهان نگرشی باور به شکلی حداکثری و قاطع وارد روایت می‌شود:

«كنت أعرف أن عساف يريد أن يموت، وأنه سيقتل نفسه بشكل ما، إذا لم يكن في هذه الرحلة ففي رحلة غيرها، إذا لم يكن في الصحراء فتحت أكوام التلج، وأنتم تتذكرون حياته كلها، تذكرون كم مرة ضاع وكم مرة بحثنا عنه.»^٨ (منیف، ۲۰۱۶م: ص ۱۱۳)

در اینجا، فعل «أعرف» گزاره‌ای می‌سازد که هیچ فاصله‌ای میان ذهنیت راوی و واقعیت جهان داستان باقی نمی‌گذارد. راوی نه حدس می‌زند و نه احتمال مطرح می‌کند، بلکه مرگ عساف را امری محتوم و از پیش معلوم می‌داند. این قطعیت جهان باور را به جهانی مسلط و بسته بدل می‌کند که امکان تفسیرهای جایگزین را از میان می‌برد.

اهمیت این جهان زیرشمول در آن است که شخصیت عساف، به‌رغم ظاهر متمایزش، در گفتمان روایت، سوژه‌ای از پیش تعیین شده می‌شود. سرنوشت او بر اساس باوری تثبیت شده تعریف می‌شود، نه بر اساس کنش. بدین ترتیب، جهان باور در این بخش نشان‌دهنده نوعی جبر روایی-اجتماعی است: شخصی که جامعه او را «محمول به مرگ» می‌داند، پیشاپیش در مسیر نابودی قرار می‌گیرد.

این کارکرد فراتر از رئالیسم صرف است و به سطحی انسان‌شناختی می‌رسد: باور جمعی امکان تغییر را از فرد سلب می‌کند. در عبارت زیر، جهان نگرشی باور از حالت قاطع فاصله می‌گیرد و به ساختاری چندوجهی نزدیک می‌شود:

«في أحد الأيام اختفى الصل. بحث عنه الشيخ طويلاً. بحث عنه في كل مكان. سأل عنه جميع الناس. انتظر أن يعود في

پژوهشنامه نقد ادب عربی، س ۱۶، ش ۲ (پیاپی ۳۱)، پاییز و زمستان ۱۴۰۴

المساء. ففكر أن أحداً سرقه أو قتله، لكن لم يجد له أثراً. ومع ذلك لم ييأس لحظة واحدة. كان متأكداً أنه سيجده.»^۹ (منيف، ۲۰۱۶م: ص ۱۵۲)

در اینجا، جهان باور به چند شاخه تقسیم می‌شود. سرفت، قتل و زنده‌بودن سه جهان ممکن را شکل می‌دهند که هیچ‌یک به‌طور کامل دیگری را حذف نمی‌کند. این وضعیت، برخلاف نمونه عساف، نشان‌دهنده تعلیق معنا و گشودگی موقت افق تفسیر است.

نکته مهم آن است که امید شخصیت به یافتن سگ خود به یک جهان باور بدل می‌شود؛ اعتقادی که در برابر شواهد عینی فقدان مقاومت می‌کند. این جهان کارکردی دوگانه دارد: از یک سو، حرکت روایت را حفظ می‌کند و از سوی دیگر، نشان می‌دهد که باور همیشه ابزار تثبیت نیست، بلکه گاه آخرین پناه در برابر فروپاشی معناست.

- جهان زیرشمول نگرشی هدف در رمان *النهائيات*

در نظریه جهان‌های گفتمانی، جهان زیرشمول نگرشی هدف به آن دسته از ساختارهای زبانی اطلاق می‌شود که کنش‌ها را در چارچوب «برای اینکه» و «به‌منظور» تحقق امری خاص سامان می‌دهند. اهمیت این جهان در نفس هدف‌گذاری نیست، بلکه در آن چیزی است که به‌عنوان هدف ممکن، ضروری یا تنها گزینه قابل تصور ساخته می‌شود. در رمان *النهائيات*، جهان هدف به‌طور نظام‌مند در افق محدود و بquamحور شکل می‌گیرد و از گسترش به اهداف فردی، ارزشی یا آینده‌نگر بازمی‌ماند. این محدودیت خود بازتابی از انسداد زیست‌جهان طیبه است. این جهان، که با استفاده از اداتی چون لکی و حتی و غیره انجام می‌شود، با توجه به کنش‌گرا بودن رمان *النهائيات*، با بسامد بالایی در رمان به کار رفته است. برای مثال، در جمله زیر، جهان هدف در قالب کنشی جمعی و واکنشی شکل می‌گیرد:

«في هذه الأيام، وبعد أن أشرقت الشمس وملاّت الكون في اليوم الثالث، ما لبث الذين امتنعوا عن الزرع في بداية الموسم، ان حرثوا الأرض على عجل، واستعانوا بكل الوسائل، لكي يضمّنوا لأنفسهم زرعاً وبيعاً مثل غيرهم.»^{۱۰} (منيف، ۲۰۱۶م: ص ۴۳)

کاربرد ابزار هدف‌ساز «لکی» جهانی می‌آفریند که کنش کشاورزی را کاملاً در خدمت غایتی واحد قرار می‌دهد: تضمین زراعت برای بقا. در این جهان، هدف برآمده از انتخاب آزاد نیست، بلکه نتیجه الزام محیطی است. شتاب در شخم زدن، استفاده از «تمامی ابزارها» و تقلید از دیگران («مثل غیرهم») نشان می‌دهد که هدفمندی در طیبه ماهیتی اضطرابی و تقلیدی دارد.

از منظر تحلیلی، این جهان هدف نشان‌دهنده تعلیق عاملیت آگاهانه است: مردم هدفمند عمل می‌کنند، اما این هدفمندی نتیجه تصمیم‌سازی نیست، بلکه پاسخی ناگزیر به ترس از قحطی است. بدین ترتیب، جهان هدف در این بخش با جهان باور و آرزو پیوند می‌خورد و افق عمل انسانی را به سطح حداقلی بقا فرو می‌کاهد. در عبارت زیر، هدف اخلاقی-عملی به جهت مهار خشونت زیست‌محیطی نمود می‌یابد؛ به‌طوری که جهان هدف در سطح کنش فردی اما با پیامدی جمعی شکل می‌گیرد:

«وعساف الذي قضى حياته كلها في البرية لا يصيد في مواسم الخير إلا ما يملأ معدته ومعدة هذا الحيوان، أما في مواسم الجفاف، ولكي لا يموت الناس في الشوارع، فيمكن أن يكون الصيد حلاً، كما هو الحال ونحن نستبدل خبز القمح بخبز الشعير،

لكن لا أحد يفهم في الطيبة وفي غيرها من المدن والقرى.»^{۱۱} (منيف، ۲۰۱۶م: ص ۷۱)
در اینجا، فعل هدف‌ساز «ولكي» کنش شکار را از امری غریزی یا سودجویانه جدا می‌کند و در چارچوب مسئولیت اجتماعی در شرایط بحران قرار می‌دهد. شکار در جهان هدف عساف انتخابی آزاد و دائمی نیست، بلکه راه‌حلی اضطراری برای جلوگیری از مرگ جمعی است. همین محدود سازی نشان‌دهنده نوعی آگاهی اخلاقی است که کنش را مقید به شرایط خاص می‌سازد.

اهمیت این جهان در آن است که هدفمندی خشونت علیه طبیعت را مهار می‌کند. عساف شکار می‌کند، اما نه «همیشه» و نه «بی‌حد». بدین ترتیب، جهان هدف در این بخش به سازوکاری برای تنظیم رابطه انسان و طبیعت بدل می‌شود و نشان می‌دهد که در النهائيات حتی کنش‌های خشن نیز تنها در چارچوب بقا مشروعیت می‌یابند. درعین حال، جهان رمان النهائيات همیشه دارای کنش معین و مشخص نیست، بلکه گاه شاهد فقدان اهداف و تعلیق آن هستیم:

«استعيد هذه اللحظات بتساؤل وذهول: «لا بد أن الخوف منع هذا القط من الخروج والهرب»، وبعد لحظات وأنا أفرك يدي لأدفعهما قلبت بصوت عال.»^{۱۲} (منيف، ۲۰۱۶م: ص ۱۸۱)

در اینجا، جهان هدف از خلال فقدان کنش ساخته می‌شود؛ گربه نمی‌گریزد، نه به سبب انتخاب، بلکه بر اثر ترس. این تعلیق کنش نوعی هدفمندی منفی است: بقا از طریق سکون. در چنین جهانی، انسان و حیوان هر دو منفعل‌اند. از منظر گفتمانی، جهان هدف در النهائيات همواره به کنش فعال نمی‌انجامد. گاه هدف «زنده ماندن از طریق توقف» است که بیوند انسان و حیوان را در منطق واحد بقا تثبیت می‌کند.

- جهان زیرشمول معرفت‌شناختی در رمان النهائيات

در نظریه جهان‌های متن پل ورث، جهان زیرشمول معرفت‌شناختی به لایه‌ای از روایت اشاره دارد که از طریق ابزارهای زبانی امکان، احتمال و شرط قطعیت گزاره‌ها را تعلیق می‌کند و واقعیت روایی را به مجموعه‌ای از سناریوهای ممکن و تحقق نیافته بدل می‌سازد (Werth, 1999:216). به تعبیر گاوینز (2007:24)، این نشانه‌ها بیانگر «اندیشه زیربنایی متن» هستند و نشان می‌دهند که متن چگونه در برابر دانش، علیت و اطمینان موضع‌گیری می‌کند.

در النهائيات، جهان معرفت‌شناختی زینت زبانی نیست، بلکه هسته‌ای ساختاری برای بازنمایی اضطراب، گسست علیت و ناپایداری معنا است. برای نمونه، در عبارت زیر نویسنده قصد دارد جهان احتمالی را همراه با نهادینه شدن تردید در آگاهی جمعی نشان دهد:

«كان أهل الطيبة يعرفون كيف يديرون الحديث بتلك الطريقة العجيبة التي تجعل الأمور ذات أهمية شديدة، وهذه الميزة التي يتوارقها الأبناء عن الآباء، تجعلهم في نظر الكثيرين نوعاً خاصاً من الناس، وتجعلهم أكثر من ذلك قادرين على التأثير في الآخرين وربما اقناعهم.»^{۱۳} (منيف، ۲۰۱۶م: ص ۱۶)

کاربرد قید «ربما» در پایان گزاره ادعای راوی را از سطح قطعیت به سطح امکان تنزل می‌دهد. راوی نه اثرگذاری گفتار مردم طیبیه را نفی می‌کند و نه آن را قطعی می‌داند، بلکه اقناع را به عنوان یکی از نتایج محتمل کنش زبانی مطرح می‌کند. بدین ترتیب، جهان معرفت‌شناختی در این بخش تصویری از جامعه‌ای ارائه می‌دهد که دانش آن مبتنی بر تجربه، آزمون و خطا و پیش‌بینی است، نه بر قواعد ثابت.

نکته تحلیلی آن است که این تردید ضعف معرفتی نیست، بلکه پاسخی به زیست‌جهانی ناپایدار است. در جامعه‌ای با طبیعت و باران غیرقابل پیش‌بینی، زبان نیز حامل یقین نیست. جهان احتمالی آگاهی جمعی تعلیق‌شده‌ای را بازنمایی می‌کند که به‌جای حقیقت قطعی بر امکان‌های متغیر تکیه دارد و ساخت اجتماعی اضطراب را بازتاب می‌دهد. در عبارت زیر، شاهد جهان شرطی و فروپاشی علیت و تعلیق مسئولیت هستیم. آنجا که راوی در توصیف شخصیت عساف می‌گوید:

«لو أن عساف تماسك في لحظة معينة، لو انه رفض بإصرار، مثلما تعود، الاستجابة إلى رعونة الشباب وخفتهم، لو أن الحزن فارقة واليأس لم يسيطر عليه، لو أن الخمرة لم تتصاعد أبخرتها القوية الحادة إلى الرؤوس في هذا اليوم الصيفي، لو أن المكان كان غير هذا المكان، لما حصل شيء. لكن قوة خفية، أقرب إلى البلاهة، ولعلها حكيمة بمقدار لا يدركه عقل الانسان، هي التي قزرت كل شيء.»^{۱۴} (منيف، ۲۰۱۶م: ص ۹۱)

در این بند، نویسنده حزن عساف را بازمی‌نماید؛ اندوهی با خاستگاه زیست‌محیطی که از فاجعه صیادین و کشتار پرندگان برمی‌خیزد. تکرار ساخت شرطی «لو» شبکه‌ای از جهان‌های ممکن تحقق‌نیافته می‌سازد و مسیرهای علی بدیل را پیش می‌نهد که همگی خنثی می‌شوند. این انباشت شرطها هم وضعیت روانی عساف را عیان می‌کند، هم فقدان علت یگانه را. ارجاع به «قوة خفية»، با تعلیق یقین، مسئولیت معنا را به خواننده می‌سپارد.

- جهان زیرشمول معرفت‌شناختی قطعی در رمان *النهائيات*

در کنار جهان‌های احتمالی و شرطی، رمان *النهائيات* به‌طور گسترده از جهان زیرشمول معرفت‌شناختی قطعی بهره می‌برد. از منظر نظریه ورث، گزاره‌های قطعی آن دسته از ساختارهای معرفت‌شناختی اند که واقعیت را نه به‌عنوان امکان، بلکه به‌مثابه امر تحقق‌یافته و تردیدناپذیر عرضه می‌کنند و بدین‌وسیله افق تفسیر را محدود می‌سازند (Werth, 1999: 55). در رمان منيف، این نوع قطعیت مستقیم با سبک رئالیستی گره خورده، اما کارکرد آن فراتر از بازنمایی واقعیت است: قطعیت صورت‌گفتمانی جبر اکولوژیک و اخلاقی در جهان طبیه است. راوی در عبارت زیر جهان قطعی را نشان می‌دهد که در آن قحطی به‌مثابه قانون زیست‌جهان تثبیت می‌شود:

«إنه القحط.

القحط... مرة أخرى. وفي مواسم القحط تتغير الحياة والأشياء، وحتى البشر يتغيرون، وطباعهم تتغير، تتولد في النفوس أحزان تبدو غامضة أول الأمر، لكن لحظات الغضب، التي كثيراً ما تتكرر، تفجرها بسرعة، تجعلها معادية، جموحاً، ويمكن أن تأخذ اشكالاً لا يحصر لها.» (منيف، ۲۰۱۶م: ص ۷)

تکرار واژه «القحط» در آغاز رمان، با ساختار اسمی و بدون قید احتمالی، جهانی معرفت‌شناختی می‌سازد که در آن قحطی قانون سامان‌دهنده روایت است، نه رخدادی موقتی. حذف نشانه تردید قحطی را به اصل حاکم بدل می‌کند که طبیعت، اخلاق و روابط انسانی را دگرگون می‌سازد. این جهان قطعی تفسیر خواننده را کنترل و جبر اکولوژیک را به‌عنوان بنیان معرفتی روایت تثبیت می‌کند.

در عبارت زیر، شاهد قطعیت علی و انتقال خشونت به درون جامعه هستیم؛ به‌طوری که نویسنده کلام خود را بدون استفاده از ادات احتمالی به‌صورت قطعی و یقینی مطرح کرده است:

«إذا كان الانسان لا يستطيع أن ينتقم من الغيوم أو ممن يرسلها، فلا بد أن تكون هناك ضحايا من نوع آخر. فالأزواج الذين أبدو من السماح الشيء الكثير، ولم يتعودوا الشتم أو الضرب، كانوا مستعدين لأن يغيروا هذه العادات بسهولة ودون شعور بالذنب.»^{۱۵} (منيف، ۲۰۱۶م: ص ۱۲)

در این نمونه، گزاره‌ای قطعی از طریق ادات «لا بد» ساخته می‌شود که رابطه‌ای علی و اجتناب‌ناپذیر میان ناتوانی انسان در مواجهه با طبیعت و بروز خشونت اجتماعی برقرار می‌کند. راوی نه فرضیه روان‌شناختی ارائه می‌دهد و نه رفتار مردم طیبه را داوری می‌کند، بلکه آن را پیامدی منطقی معرفی می‌نماید. از منظر جهان‌معرفت‌شناختی، این گزاره خشونت را طبیعی‌سازی و مسئولیت اخلاقی کنشگران را تضعیف می‌کند. بدین ترتیب، جهان قطعی در النهائيات حامل ایدئولوژی روایی است که از وضعیت جدید اخلاقی در طیبه، متأثر از عوامل طبیعی، خبر می‌دهد.

دستاوردها

این پژوهش، با تکیه بر نظریه جهان‌های متن پل ورت، نشان می‌دهد که رمان النهائيات، از طریق سازمان‌دهی سنجیده جهان‌های زیرشمول، واقعیتی فراتر از بازنمایی صرف خشک سالی و فقر می‌آفریند و به بازسازی نوعی زیست‌جهان اجتماعی و انسان‌شناختی می‌پردازد. برخلاف رویکردهای توصیفی پیشین، این تحلیل آشکار می‌سازد که این جهان‌ها عناصر سبکی پراکنده نیستند، بلکه سازوکارهایی روایی برای معناگذاری، تحدید عاملیت و تثبیت نوع خاصی از آگاهی جمعی‌اند.

نخست، در پاسخ به پرسش مربوط به جهان‌های اشاره‌ای، تحلیل‌ها نشان می‌دهد که کاربرد محدود اما حساب‌شده نقل‌قول مستقیم و جابه‌جایی‌های زمانی در خدمت بازسازی «صدای جمعی» مردم طیبه است. این جهان اشاره‌ای نه برای فردی‌سازی روایت، بلکه برای برجسته‌سازی حافظه جمعی و تجربه زیسته مشترک طراحی شده است. عقب‌گردهای زمانی جهان از دست‌رفته‌ای را احضار می‌کنند که هم‌زمان حامل نوستالژی و امکان بدیل زیست است، درحالی‌که جلورفت‌های زمانی تداوم زوال و فرسایش امید را تثبیت می‌کنند.

دوم، درباره جهان‌های نگرشی (آرزو، باور و هدف)، پژوهش نشان می‌دهد که این جهان‌ها به‌طور نظام‌مند در چارچوب رئالیسم محدود شده‌اند. جهان آرزو نشانه فقر تخیل اجتماعی و تقلیل امکان به نیازهای اولیه است؛ جهان باور، با تکیه بر اعتقادات روزمره، جبر اکولوژیک و سرنوشت‌باوری را بازتولید می‌کند؛ و جهان هدف، بیش از کنش آگاهانه، ابزاری برای تنظیم بقا در وضعیت اضطراری است. بدین‌سان، عاملیت شخصیت‌ها به‌شدت محدود می‌شود.

سوم، تحلیل پیامدهای معرفت‌شناختی روایت نشان می‌دهد که جهان معرفتی رمان بیشتر بر قطعیت استوار است. گزاره‌های احتمالی حضوری حاشیه‌ای دارند، درحالی‌که جهان قطعی، از طریق تکرار و ساختارهای هنجاری، قحطی و گرسنگی و فروپاشی اخلاقی را به قوانین اجتناب‌ناپذیر زیست‌جهان بدل می‌کند.

در نتیجه، النهائيات جهانی را ترسیم می‌کند که در آن امکان و کنش انسانی به حداقل می‌رسد و انسان در برابر طبیعت و ساختارهای اجتماعی، بیش از آنکه کنشگر باشد، واکنشی است. نوآوری این پژوهش نشان می‌دهد که نظریه ورت ظرفیت تحلیل ژرف مناسبات قدرت، جبر و آگاهی جمعی در رمان عربی معاصر را دارد.

پی‌نوشت

۱. فصل‌ها تنها به باران‌هایی که می‌بارند محدود نمی‌شوند، بلکه امور بسیار دیگری را نیز در بر می‌گیرند... فصل‌ها یعنی آنچه خداوند قسمت می‌کند و آنچه پرنده بر جای می‌گذارد.
۲. و اگر مردم گاه ترجیح می‌دهند روزهای زیبای گذشته را به یاد آورند، روزهای سخت نیز به‌گونه‌ای خاص زیبایی خود را می‌یابند؛ حتی دشواری‌هایی که از سر گذرانده‌اند، در حافظه به دل‌آوری‌هایی رازآلود بدل می‌شود و خودشان نیز باور نمی‌کنند که چگونه همه آن رنج‌ها را تاب آورده و پس از آن همچنان به زندگی ادامه داده‌اند.
۳. و در ست در پایان ماه مارس، باران بارید؛ بارانی سیل‌آسا که دو روز پیاپی ادامه یافت. در طول این دو روز، چهره‌ها و رفتار مردم دگرگون شد؛ حتی آنان که مستقیم با کشاورزی سروکاری نداشتند نیز شادمان‌تر به نظر می‌رسیدند.
۴. کبک در چنین سال‌هایی با غریزه‌ای مرموز — حتی برای عساف نیز ناشناخته — می‌دانست چگونه پنهان شود؛ آن‌چنان که گویی به کلی منقرض شده است و دیگر در هیچ طلوع یا غروبی از روزهای پیش‌رو، صدایش - چون مرغانی سرگردان در دامنه‌های کوه‌های شرقی - به گوش نخواهد رسید.
۵. مردم با نگاهی آکنده از اندوه و حسرت به پرنده‌گان می‌نگریستند. آرزو می‌کردند کاش نزدیک‌تر بودند یا اندکی درنگ می‌کردند، شاید می‌توانستند چندتایی از آن‌ها را به چنگ آورند و گرسنگی‌ای را که فرسوده‌شان می‌کرد، جبران کنند.
۶. آنان به‌گونه‌ای مبهم می‌خواستند امتیازی ویژه برای شهرشان اثبات کنند؛ امتیازی که هرچند در زمان حاضر آن‌گونه که آرزو داشتند آشکار نبود، اما یقین داشتند در جایی نهفته است و ناگزیر روزی نمودار خواهد شد.
۷. مردم طیبه می‌دانستند چگونه سخن را به شیوه‌ای شگفت‌آور پیش ببرند؛ شیوه‌ای که امور عادی را نیز سرشار از اهمیت جلوه می‌داد. این ویژگی، که نسل‌به‌نسل از پدران به فرزندان منتقل می‌شد، آنان را در نگاه بسیاری به مردمانی با خصلتی خاص و متمایز بدل می‌کرد.
۸. می‌دانستیم که عساف می‌خواهد بمیرد و اینکه به‌نوعی خود را خواهد کشت؛ اگر نه در این سفر، در سفری دیگر؛ اگر نه در بیابان، زیر توده‌های برف. شما که تمام زندگی‌اش را به یاد دارید، به خاطر بیاورید چند بار گم شد و چند بار در پی یافتنش برآمدیم.
۹. روزی صل ناپدید شد. شیخ مدت‌ها به جست‌وجوی او پرداخت و در تمام مکان‌ها به دنبال او گشت. از همه مردم درباره‌اش پرسید و منتظر بازگشتش تا غروب ماند. گمان می‌کرد شاید کسی او را ربوده یا کشته باشد، اما هیچ نشانی از او نیافت. باین‌حال، لحظه‌ای ناامید نشد و مطمئن بود که او را پیدا خواهد کرد.
۱۰. در این روزها، پس از آنکه خورشید طلوع کرد و جهان را در روز سوم پر ساخت، کسانی که در آغاز فصل از کشت خودداری کرده بودند، به‌سرعت زمین را شخم زدند و از هر وسیله‌ای بهره گرفتند تا بتوانند همچون دیگران محصول فراوانی برای خود تضمین کنند.
۱۱. و عساف، که تمام زندگی‌اش را در بیابان گذرانده بود، در فصل‌های فراوانی تنها به‌اندازه‌ای شکار می‌کرد که شکم خودش و حیوان همراهش پر شود. اما در فصل‌های خشک‌سالی، برای آنکه مردم در کوچه‌ها جان نیاخته باشند، ممکن است شکار راه‌حلی باشد، همان‌گونه که ما گاه نان گندم را با نان جو جایگزین می‌کنیم؛ باین‌حال، هیچ‌کس در طیبه و دیگر شهرها و روستاها این مسئله را درک نمی‌کند.
۱۲. این لحظات را با پرسش و شگفتی به یاد می‌آورم: «بی‌شک ترس مانع از بیرون رفتن و فرار این گربه شد.» و چند لحظه بعد، هنگامی که دست‌هایم را برای گرم کردن می‌مالیدم، ناگهان با صدای بلند برگشتم.
۱۳. مردم طیبه می‌دانستند چگونه سخن را به آن شیوه شگفت‌آور هدایت کنند که حتی امور عادی را سرشار از اهمیت جلوه دهد. این ویژگی، که نسل‌به‌نسل از پدران به فرزندان منتقل می‌شد، آنان را در نگاه بسیاری مردمانی با خصلتی خاص نشان می‌داد و فراتر از آن، آن‌ها را قادر می‌ساخت تا در دیگران تأثیر بگذارند و شاید حتی آن‌ها را قانع کنند.
۱۴. اگر عساف در لحظه‌ای مشخص خود را جمع می‌کرد، اگر همان‌طور که عادت داشت، با اصرار به ناپختگی و ترس جوانان پاسخ نمی‌داد، اگر غم او را رها می‌کرد و یأس بر او غلبه نمی‌کرد، اگر بخار قوی و تند شراب در این روز تابستانی به سرها صعود نمی‌کرد، اگر مکان جای دیگری بود،

هیچ چیز رخ نمی‌داد. اما نیرویی پنهان، نزدیک به حماقت و شاید به اندازه‌ای حکیم که عقل انسان درک آن را ندارد، بود که سرنوشت همه چیز را رقم زد.

۱۵. اگر انسان نمی‌تواند از ابرها یا از کسی که آن‌ها را می‌فرستد انتقام بگیرد، پس ناگزیر باید قربانیانی از نوع دیگر وجود داشته باشند. همسرانی که به سخاوت و گذشت معروف بودند و به ناسزاگویی یا خشونت عادت نداشتند، آماده بودند که این عادات را به راحتی و بدون احساس گناه تغییر دهند.

کتاب‌نامه

- استاکول، پیترو (۱۳۹۳ش). بوطیقای شناختی. لیلا صادقی (مترجم). تهران: انتشارات مروارید.
- راسخ‌مهند، محمد (۱۳۹۷ش). درآمدی بر زبان‌شناسی شناختی. چاپ هفتم، تهران: انتشارات سمت.
- صادقی اصفهانی، لیلا (۱۳۸۹ش). بررسی عناصر جهان متن براساس رویکرد بوطیقای شناختی در یوزیلنگانی که با من دویده‌اند اثر بیژن نجدی. نقد ادبی، ۳(۱۰)، ۱۱۵-۱۴۲. https://lcq.modares.ac.ir/article_18489.html
- صادقی، لیلا (۱۴۰۰ش). نقد ادبی با رویکرد شناختی، ج ۲. تهران: لوگوس.
- طلایی، زینب و عباسی، حبیب‌الله (۱۳۹۹ش). نظریه جهان متن در روایت بیهقی. نقد ادبی و بلاغت، ۹(۲)، ۸۵-۱۰۳-۱۰۳. <https://doi.org/10.22059/jlcr.2019.289426.1339>
- عبدالله، محمدحسن (۲۰۰۵م). الواقعية في الرواية العربية. قاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب.
- گلفام، ارسلان، روشن، بلقیس و شیررضا، فرزانه (۱۳۹۳ش). کاربرد «نظریه جهان متن» در شناسایی عناصر سازنده متن روایی داستان شازده احتجاب؛ بر مبنای رویکرد شعرشناسی شناختی. جستارهای زبانی، ۵(۵)، ۱۸۳-۲۰۶. https://lrr.modares.ac.ir/article_6348.html
- منیف، عبدالرحمن (۲۰۱۶م). النهایات. الطبعة الرابعة عشرة، بیروت: المؤسسة العربية للدراسات والنشر.
- نابلسی، شاکر (۱۹۹۱م). مدار الصحراء: دراسة في أدب عبدالرحمن منيف. بیروت: المؤسسة العربية للدراسات والنشر.
- Abdallah, M. H. (2005). *Realism in the Arabic Novel*. Cairo: Al-Masriy Al-Aгаа Il-Katab. [In Arabic]
- Gavins, J. (2007). *Text World Theory: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh.
- Gulfam, A., Rovshan, B., & Shirreza, F. (2014). The Application of Text World Theory to Recognize Narrative Elements in Shazdeh Ehtejab: A Cognitive Poetics Approach. *Language Related Research*, 5(5), 183-206. https://lrr.modares.ac.ir/article_6348.html?lang=en [In Persian]
- Hidalgo Downing, L. (2000). Text world creation in advertising discourse. *Revista alicantina de estudios ingleses*, No. 13 (Nov. 2000), pp. 67-88. . <https://doi.org/10.14198/raei.2000.13.06>
- Manif, A. (2016). *Al-Nahayat*, 14th ed., Beirut: Al-Arabaya Foundation for Studies and Publishing. [In Arabic]
- Nabulsi, S. (1991). *The Desert Circuit: A Study in the Literature of Abd al-Rahman Munif*. Beirut: Al-Arabaya Foundation for Studies and Publishing. [In Arabic]
- Rasekhmohand, M. (2018). *An Introduction to Cognitive Linguistics*. 7th ed., Tehran: Samt Publications. [In Persian]
- Sadeghi Esfehiani, L. (2010). The elements of text world's theory in cognitive poetics

- approach In "the panthers who have run with me" by Bijan Najdi. *Literary Criticism*, 3(10), 115-142. https://lcq.modares.ac.ir/article_18489.html?lang=en [In Persian]
- Sadeghi, Leila, (2021), *Literary Criticism with a Cognitive Approach*, Tehran: Logos. (In Persian)
- Stockwell, P. (2002). *Cognitive Poetics: An Introduction*. New York: Routledge.
- Stockwell, P. (2014). *Cognitive Poetics*. L. Sadeghi (Trans.). Tehran: Morvarid Publications. [In Persian]
- Talaei, Z., & Abbasi, H. (2020). The Components of Text World Theory Applied in Tarikh-i Bayhaqi. *Journal of Literary Criticism and Rhetoric*, 9(2), 85-103. <https://doi.org/10.22059/jlcr.2019.289426.1339> [In Persian]
- Werth, P. (1999). *Text Worlds: Representing Conceptual Space in Discourse*. London: Longman.